

PRZYSŁÓWKI METATEKSTOWE I MODALNE W PRÓBIE JĘZYKA NAUKOWEGO HUMANISTYKI

W związku z żywym zainteresowaniem językoznawców, a także literaturoznawców, zagadnieniem spójności tekstu wyłania się problem przysłówków pełniących funkcje metatekstowe. A. Wierzbicka, analizując rolę różnych wyrażen metatekstowych stwierdza:

„Wydaje się, że ilościowy i jakościowy „wkład” metatekstu w tekst stanowi jeden z istotnych wyznaczników zróżnicowań stylistycznych”¹. Autorka dodaje także, że wprowadzenie pewnych wyrażen metatekstowych ogranicza się raczej do tekstów o charakterze abstrakcyjnym, zintelektualizowanym.

Intuicyjnie zatem należałoby przyjąć, że w języku naukowym, gdzie elementem stylotwórczym jest abstrakcyjność oraz logiczna kolejność podawania treści, nasilenie elementów metatekstowych jest szczególnie silne.

Przedmiotem rozważań będzie tylko jeden z typów środków metatekstowych. Jednostki leksykalne, o których będzie mowa, nazywane były przez językoznawców rozmaicie: przysłówkami formalnymi (Krasnowolski), przysłówkami trybu (Gaertner), wyrazami uwydatniającymi (Klemensiewicz). W dyskusji językoznawców, jaka toczyła się w latach 1947—1957, próbowano poszerzyć o te wyrazy klasę partykuł (Mirowicz, Rieger).

W dyskusji tej brał również udział prof. S. Jodłowski, który termin „partykuła” uznał tu za mniej przydatny ze względu na jego wieloznaczność i zbyt wyrazistą strukturę morfologiczną wyrazów takich jak: *prawdopodobnie*, *niezawodnie*, *niewątpliwie* itp.² Jednocześnie prof. Jodłowski wyłączył z klasy przysłówków wyrazy takie jak: *tylko*, *tak-*

¹ A. Wierzbicka, *Metatekst w tekście* (w:) *O spójności tekstu* pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, s. 121.

² S. Jodłowski, *O przysłówkach, partykułach i im pokrewnych częściach mowy* (w:) *Studia nad częściami mowy*, Warszawa 1971, s. 97—115.

że, jeszcze, już, właśnie, przeciwnie, zwłaszcza, przede wszystkim, szczególnie, przynajmniej, nawet, zresztą itp. i proponował nazwać je sytuacjami (mają bowiem dyspozycję do sytuowania treści powiedzeń, bez ich określania i uszczegółowiania).

Poza klasą przysłówka pozostają także wyrazy takie jak: *bynajmniej, może, ponoć, snadź, prawdopodobnie, podobno, chyba, niechybnie, na pewno, niezawodnie*. Wszystkie te wyrazy ze względu na ich funkcję (nadawania lub zmiany waloru logicznego powiedzeń) — prof. Jodłowski nazywa waloryzantami.

Jak widać, sprawa przynależności tej kategorii wyrazów do klasy części mowy pozostała do dziś nierozstrzygniętą. Umownie postanowiłam zaliczyć je do przysłówków³, choć funkcyjnie przysłówkami nie są. R. Grzegorzczkova tak charakteryzuje ich funkcję: „W głębokiej strukturze funkcja ich polega na komunikowaniu modalności, a więc ustosunkowaniu nadawcy do treści całego zdania [dalej nazywam je *przysłówkami modalnymi* — przyp. M. R.], bądź na komunikowaniu różnego typu ustosunkowań między częściami komunikatu, ustosunkowań takich, jak przeciwstawianie, utożsamianie, ograniczanie [*przysłówki meta-tekstowe* — przyp. M. R.]⁴ Są to więc modyfikatory całych zdań lub elementy „obudowy zdania” (wg S. Jodłowskiego). A. Mirowicz⁵ nazwał tę drugą funkcję — funkcją podkreślającą. Uwydatnia ona bowiem dany składnik wypowiedzenia, wysuwając go jak gdyby na plan bliższy. Twierdzi także, że jeżeli partykuła łączy się z orzeczeniem, funkcja modalna bezwzględnie przeważa nad podkreślającą, przy innych częściach zdania funkcja podkreślająca może być dobitniejsza od modalnej. Bardzo często zdarza się, że obie funkcje zachodzą na siebie.

Spójrzmy na kategorię przysłówka posługując się wynikami analizy ilościowej, opartej na czterech dziesięciotysięcznych próbach tekstów naukowych z dziedziny humanistyki. Dane ilościowe dla słownika i tekstu są następujące:

TEKST	
Ogółem próba łączna 40.000 wyrazów	Ogółem przysłówki 1917 = 4,8 %
SŁOWNIK	
Ogółem haseł w próbie łącznej 7.290	Ogółem haseł przysłówkowych 341 = 4,7 %

³ Tak w pracy R. Grzegorzczkovej, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 119.

⁴ Op. cit., s. 119.

⁵ A. Mirowicz, *Pojęcie modalności gramatycznej a kwestia partykuł*. BPTJ 15:1956, s. 81.

Kategoria to niezbyt liczna wśród nazywających części mowy, zarówno w tekście jak i słowniku. Średnio, co 21 wyraz w tekście naukowym jest przysłówkiem, zaś każde hasło przysłówkowe powtarza się około 6 razy.

Wśród przysłówków, które wystąpiły w badanych próbach, wyróżniają się frekwencją właśnie przysłówki metatekstowe i modalne. Oto lista rangowa przysłówków wraz z ich częstościami użycia (przysłówki będące przedmiotem rozwiązań wyróżniam kursywą):

LISTA RANGOWA PRZYSŁÓWKÓW

1. bardzo	101	22. <i>dotąd</i>	13
2. <i>tylko</i>	96	<i>obecnie</i>	13
3. <i>już</i>	64	23. <i>niemal</i>	12
<i>również</i>	64	<i>ogólnie</i>	12
4. <i>często</i>	57	<i>trudno</i>	12
5. <i>też</i>	46	<i>zgodnie</i>	12
6. <i>nawet</i>	45	24. <i>po raz</i>	11
7. <i>jeszcze</i>	41	<i>znacznie</i>	11
8. <i>zarówno</i>	36	25. <i>inaczej</i>	10
9. <i>dużo</i>	35	<i>jednocześnie</i>	10
10. <i>natomiast</i>	33	<i>odpowiednio</i>	10
11. <i>zwłaszcza</i>	32	<i>przecież</i>	10
12. <i>właśnie</i>	28	<i>wprawdzie</i>	10
13. <i>zawsze</i>	24	<i>zupełnie</i>	10
14. <i>wyrażnie</i>	23	26. <i>chyba</i>	9
15. <i>jedynie</i>	22	<i>przynajmniej</i>	9
<i>podobnie</i>	22	<i>ściśle</i>	9
16. <i>zresztą</i>	21	<i>tylko</i>	9
17. <i>coraz</i>	18	<i>wcześniej</i>	9
18. <i>głównie</i>	17	<i>właściwie</i>	9
<i>niewątpliwie</i>	17	<i>wreszcie</i>	9
<i>także</i>	17	<i>wyłącznie</i>	9
<i>wówczas</i>	17	27. <i>dość</i>	8
19. <i>zbyt</i>	16	<i>dziś</i>	8
20. <i>oczywiście</i>	16	<i>mało</i>	8
<i>daleko</i>	15	<i>niejako</i>	8
<i>dopiero</i>	15	<i>niekiedy</i>	8
<i>dotychczas</i>	15	<i>nigdy</i>	8
<i>mianowicie</i>	15	<i>poprzednio</i>	8
<i>zarazem</i>	15	<i>stosunkowo</i>	8
21. <i>równocześnie</i>	14	<i>szeroko</i>	8
<i>wtedy</i>	14	<i>wręcz</i>	8
<i>wysoko</i>	14	<i>zwykle</i>	8

28.	dobrze	7	potem	4
	silnie	7	prawie	4
	<i>tymczasem</i>	7	społecznie	4
	<i>zamiast</i>	7	wbrew	4
29.	ciągle	6	wyjątkowo	4
	<i>jakoby</i>	6	<i>względem</i>	4
	nieco	6	<i>zazwyczaj</i>	4
	niejednokrotnie	6	32. bezpośrednio	3
	<i>przeciwnie</i>	6	chętnie	3
	<i>raczej</i>	6	dodatkowo	3
	razem	6	doskonale	3
	rzadko	6	dowolnie	3
	<i>teraz</i>	6	formalnie	3
30.	blisko	5	głęboko	3
	całkowicie	5	ilościowo	3
	<i>czasem</i>	5	jaskrawo	3
	czysto	5	jasno	3
	dawno	5	kilkakrotnie	3
	<i>istotnie</i>	5	krótko	3
	łatwo	5	mocno	3
	<i>nadal</i>	5	od razu	3
	nader	5	ostatnio	3
	<i>następnie</i>	5	pierwotnie	3
	niezwykle	5	po polsku	3
	<i>około</i>	5	<i>po prostu</i>	3
	późno	5	<i>równie</i>	3
	przeważnie	5	równoległe	3
	słusznie	5	różnie	3
	<i>szczególnie</i>	5	surowo	3
	wcale	5	swobodnie	3
	zależnie	5	świadomie	3
	zgoła	5	<i>wciąż</i>	3
	<i>z kolei</i>	5	wieczorem	3
31.	długo	4	<i>włącznie</i>	3
	dokładnie	4	wzajemnie	3
	<i>na razie</i>	4	<i>względnie</i>	3
	<i>najpierw</i>	4	zaledwie	3
	<i>niemniej</i>	4	33. aktualnie	2
	<i>nieraz</i>	4	akurat	2
	niewiele	4	chronologicznie	2
	<i>odwrotnie</i>	4	czasowo	2
	osobno	4	dobitnie	2
	<i>ponadto</i>	4	dwukrotnie	2

dzisiaj	2	całkiem	1
ekonomicznie	2	celowo	1
<i>faktycznie</i>	2	codziennie	1
<i>gdzie indziej</i>	2	częściowo	1
gorzej	2	czynnie	1
naraz	2	diametralnie	1
<i>natychmiast</i>	2	dokoła	1
niedawno	2	do niedawna	1
nierzadko	2	doraźnie	1
nietrudno	2	dostatecznie	1
nieustannie	2	dwuznaczeniowo	1
<i>niniejszym</i>	2	dzielnie	1
odrębnie	2	elastycznie	1
<i>pewnie</i>	2	empirycznie	1
początkowo	2	<i>expresis verbis</i>	1
politycznie	2	<i>ewentualnie</i>	1
pośrednio	2	gwałtownie	1
powoli	2	instynktownie	1
poznawczo	2	jakościowo	1
pozornie	2	jednokrotnie	1
<i>prawdopodobnie</i>	2	jednoznacznie	1
prawkłowo	2	liczbowo	1
prawnie	2	liczebnie	1
stanowczo	2	ledwie	1
statystycznie	2	ledwo	1
stopniowo	2	literacko	1
szybko	2	logicznie	1
średnio	2	łącznie	1
<i>tedy</i>	2	<i>mimoходом</i>	1
uważnie	2	moralnie	1
wewnątrz	2	możliwie	1
wielostronnie	2	na czele	1
wolno	2	<i>na pewno</i>	1
<i>wprost</i>	2	<i>nadto</i>	1
współcześnie	2	nadzwyczaj	1
<i>zrazu</i>	2	naturalnie	1
z zewnątrz	2	naukowo	1
źle	2	negatywnie	1
34. autorytatywnie	1	niby	1
aktywnie	1	niedługo	1
bajecznie	1	nie dość	1
biernie	1	niegdyś	1
<i>bynajmniej</i>	1	nieomal	1

<i>niepodobna</i>	1	skoro	1
niepomierne	1	skutecznie	1
nieprzypadkowo	1	słabo	1
nieprzerwanie	1	słownie	1
nierozzerwalnie	1	słuchowo	1
niespodziewanie	1	specjalnie	1
<i>niestety</i>	1	sprawnie	1
nieuchronnie	1	stale	1
niezależnie	1	stamtąd	1
niezaprzeczalnie	1	statycznie	1
niezbicie	1	stosownie	1
niezmiernie	1	strukturalnie	1
obficie	1	sucho	1
obojętnie	1	szczerze	1
obrazowo	1	sztucznie	1
ochotniczy	1	śmiało	1
<i>oczywista</i>	1	trochę	1
odważnie	1	tygodniowo	1
oficjalnie	1	ujemnie	1
ogromnie	1	<i>upřednio</i>	1
ostatecznie	1	usilnie	1
ostro	1	wadliwie	1
pełno	1	wewnętrznie	1
po aptekarsku	1	widocznie	1
pobieżnie	1	wielce	1
po drugie	1	wielokrotnie	1
poetycko	1	wielorako	1
po krótko	1	wnet	1
pomimo	1	w pobliżu	1
poniekąd	1	wskroś	1
ponownie	1	współmiernie	1
<i>po pierwsze</i>	1	wszak	1
poprawnie	1	wszelako	1
poważnie	1	wybitnie	1
<i>po wtóre</i>	1	wychowawczo	1
prosto	1	wycinkowo	1
przekornie	1	wysoce	1
przesadnie	1	wzdłuż	1
przewrotnie	1	zadziwiająco	1
<i>przypuszczalnie</i>	1	<i>zaiste</i>	1
rychło	1	zapładniająco	1
<i>rzeczywiście</i>	1	zaraz	1
<i>sensu stricto</i>	1	zasadniczo	1

zespolowo	1	znowu	1
złośliwie	1	zwyczajowo	1
znakomicie	1	żarliwie	1
znamiennie	1	zywiolowo	1

Wyróżnione przysłowki stanowią 55,9% wszystkich przysłówek występujących w tekście oraz 35,5% ogółu haseł przysłówkowych. Jest rzeczą charakterystyczną, że analizowane przysłowki znajdują się wśród 10 najczęstszych przysłówek, a więc w paśmie częstości wysokich.

Analiza semantyczna⁶ pozwoliła wydzielić wśród interesujących nas przysłówek dwie zasadnicze grupy:

I. PRZYSŁÓWKI MODALNE

Grupa przysłówek pełniąca funkcję modalną informuje o stopniu pewności nadawcy co do prawdziwości treści komunikatu. Są różne stopnie pewności nadawcy co do realności komunikowanego zdarzenia. Najwięcej przysłówek komunikuje pewność nadawcy. Przykłady: niewątpliwie:

„Te warianty samogłosek płaskich przedstawiają niewątpliwie stan nowy”

oczywiście

„Założenie, iż ten motyw pojawił się w kwestii Doktora jest oczywiście hipotezą”.

istotnie

„Opinia, że rodzaje literackie wydobywa się przez abstrakcję z szeregu konkretnych jednostek, była istotnie trwałym elementem przeświadczeń genologicznych uczonej”

naturalnie

„Kto, naturalnie prócz sławistów, kojarzyłby występującego we wspomnianym rozdziale Ireczka z wybitnym czeskim uczonym J. K. Irečkem”.

Słabszą hipotezę przekazują przysłowki: prawdopodobnie, przypuszczalnie, z pewnością itp. Przykłady: prawdopodobnie

„Prawdopodobnie wpłynął na to fakt, że na studia wyższe coraz trudniej się dostać”

przypuszczalnie

„Przypuszczalnie Kochanowski nie mogąc od razu opowiadać oktawy, starał się najpierw zastąpić ją sestyną epicką”

⁶ W oparciu o podział przysłówek R. Grzegorzycowej.

zapewne

„Różnice między gatunkami byłyby zapewne wyższe, gdybyśmy nie ograniczali klasy rzeczowników abstrakcyjnych do odczasownikowych i odprzymiotnikowych”.

W stylu naukowym należy wyróżnić jako szczególny typ użycia sytuacji, w których subiektywna niepewność piszącego nie odnosi się do prawdziwości zajścia lub niezajścia faktu opisywanego, ale do trafności użycia przez niego jakiegoś określonego wyrażenia. Takie użycie przysłówka można nazwać metajęzykowym⁷. Nie mówi się wtedy o żadnej rzeczywistości pozajęzykowej, a tylko wyraża się niepewność co do adekwatności opisu rzeczywistości przez określone wyrażenie np.: „Jest to raczej zjawisko parajęzykowe”.

II. PRZYSŁÓWKI INFORMUJĄCE O RELACJACH MIĘDZY SKŁADNIKAMI ZDANIA ORAZ RELACJACH MIĘDZY ZDANIOWYCH

Większość z nich służy do konstruowania tekstu spójnego, który stanowi nie mechaniczny ciąg, ale strukturę, w której składniki pozostają w relacjach treściowych przeciwstawiania, utożsamiania, podobieństwa. Pewne części wypowiedzenia są szczególnie podkreślane, inne wyłączone.

Często przysłówki te mają funkcję jedynie nawiązującą, w wielu wypadkach są to wykładniki operacji myślowych nadawcy, jakim poddane zostają przekazywane informacje.

Utożsamianie, podobieństwo, przeciwstawianie komunikowane są przez następujące przysłówki: *również, także, też, podobnie, odwrotnie, inaczej, przeciwnie* itp. Przykłady:

również

„W większych polskich pracach syntetycznych dotyczących literatury bułgarskiej nie znajdujemy o autorze „Zapisków” żadnej zmianki, również i z piśmownią bywają pewne nieporozumienia”

także

„W kategorii imion i nazwisk występują także określenia, które przy braku specjalnych kwalifikatorów można zaliczyć do dwóch lub trzech kategorii antroponimicznych”.

też

„Bardzo też późno dokonywać się zaczyna w księgach podział rzeczowy wnoszonych tam zapisów...”.

podobnie

„Podobnie jak Piaget autorzy dochodzą do wniosku, że przedmiotowe spotrzeganie kształtuje się w oparciu o czynności na przedmiotach”.

⁷ Por. J. Bralczyk, *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*, Katowice 1978.

odwrotnie

„Myślenie bowiem jest procesem dialektycznym, jest nieustannym oddziaływaniem człowieka na przedmiot poznania i odwrotnie”

inaczej

„Inaczej jest z wyrazem *front*, który wprowadzić mógłby pochodzić z łaciny, ale którego znaczenie wyspecjalizowane *front wojska* wskazuje na pośrednictwo francuskie”

przeciwnie

„O ile średniowiecze wykazywało mniejsze zainteresowanie Starym Zakonem, o tyle przeciwnie renesans zdradzał w tym kierunku zdecydowane sympatie i zaciekawienie”.

Przysłówki takie, jak: *szczególnie, zwłaszcza, głównie*, służą zestawieniu informacji i ustaleniu hierarchii między nimi.

szczególnie

„Podczas rozmów strona jugosłowiańska wykazywała największe zainteresowanie stosunkami Polski z Francją i Niemcami, a szczególnie z Węgrami”.

zwłaszcza

„Zwłaszcza magnateria pruska oraz wielkie miasta Gdańsk, Elbląg, Toruń, nie chciały się pogodzić z inkorporacją Prus Królewskich”.

Informację, że podmiotowi nie przysługuje żaden inny predykat poza wyrażonym przez orzeczenie przekazują trzy przysłówki: *tylko, jedynie, wyłącznie*. Przykłady:

tylko

„Dosłowne powtórzenia dawniejszych dokumentów z niewielkimi tylko zmianami stwierdzić można w dyplomatyce prywatnej”.

jedynie

„Forma obrazu zawiera cechy odpowiadające cechom przedstawianego zjawiska i to w takiej ilości, że odbiorca może zidentyfikować obraz z treścią, opierając się jedynie na tych podobieństwach”.

wyłącznie

„Równocześnie chcemy się zastrzec, że nie dotyczy to całej twórczości, a wyłącznie najlepszych nowel ludowych tego okresu”.

Jak widać w grupie drugiej mieszczą się sytuanty (prof. S. Jodłowski): *tylko, jedynie, także, nawet, właśnie, zwłaszcza, zresztą*, oraz elementy, które stanowią „stylizacyjną interpretację formy wypowiedzi” (*krótko, dosłownie*) lub służą do pobudzenia uwagi, czy też stanowią swego rodzaju argumentację marginesową (*przecież, niestety*).

W sumie są to specyficzne operatory, którymi posługuje się język przy tworzeniu zwartych logicznie skonstruowanych wypowiedzi. W świetle powyższych analiz należy przypuszczać, że spójność tekstu naukowego zagwarantowana jest między innymi przez przysłówki oraz spójniki, bowiem zaimki nie odgrywają tu zbyt istotnej roli.